

Zeitschrift: Romanica Raetica : perscrutaziun da l'intschess rumantsch
Band: 9 (1993)

Artikel: Viarva romontscha : contribuziuns davart il lungatg, sia histora e sia tgira
Kapitel: In spughigliun dil Dicziunari Romontsch Grischun
Autor: Decurtins, Alexi
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-859062>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 06.10.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

In spughigliun dil Dicziunari Romontsch Grischun

(en: GR 1968, 24, suppl. «Il Pompalus» 3, dedicaus
a Gion Deplazes pils tschunconta)

14. In spughigliun dil Dicziunari Romontsch Grischun

I

Igl amitg Gion Deplazes ha dau e dat vinavon al Dicziunari Romontsch Grischun, a quei arcun ed interpret dalla tradiziun linguistica romontscha, ina dubla contribuziun. President dalla Societad Retoromontscha dapi ina partida onns, procura el cun success che quei institut sappi luvrar en las meglieras cundiziuns scientificas e humanas pusseivlas. Sco poet e scribent cun ina retscha imponenda dad ovras en poesia e prosa eis el gia daditg in hosp permanent en las rubricas dil Dicziunari. Siu lungatg che fa buca concessiuns, mo ch'ei verdeivels e che nescha ord l'enconuschientscha ed experientscha persunala dils fatgs e da nossa glied, ei sco daus per dar maguol als artechels dalla gronda ovra.

Ils abbonents dil Dicziunari – els daventan pli e pli numerus – han remarcau la prestaziun carschenta dils davos onns. En buca ton ditg sa la redacziun presentar il davos carnet dil quart volum, e cun quei la fin dalla letra C. Per tuts quels che lavuran en ina moda u l'otra vidlunder munta quei in tiern psicologic impurtont. La perseveronza e la moda e maniera, co ins ha imponiu e dirigiù l'interpresa portan lur fretgs e dattan curascha e slontsch era pigl avegnir.

II

Il quart volum dil Dicziunari ei sco ils auters aschi stigmaus cun detagls e vestas interessantas ch'ins vegness buc aschi spert a frida da cumpigliar els. Per quei eisi indicau da tschaffar a bien gartetg in s p u g h i g l i u n . Il prighel ch'ins hagi entamaun ina setga ei pigns. Dapertut nua ch'ins peglia cantun, entruidescha il Dicziunari el mund variaiu e sorprendent dil lungatg romontsch e spleiga in toc da sia historia.

Fagein la cumprova cun in plaid che para dadoravi buca fetg cudizzonts.

Per l'expressiun tudestga 'das Kaninchen' recamondan nos vobularis e nossas scolas ils plaids: *cunegl* (Surselva), *cunigl* (Engiadina). Mo la scola e la grammatica ein enconuschentamein buca la pratica. La scola astga e sto semplificar per varias raschuns. Cu Planta e Melcher han dumandau a sias uras lur glied da confidanza, co ins numni quei animal, e quei egl entir intschess romontsch, han els ob-

teniu tut in auter maletg. Els han buca mo relevau las pli differentas fuormas, mobein era plirs tips da plaid. Nus simplifichin per la letga:

1. *cunigl* (Engiadina, Grischun central)
2. *cunil*, *cunili* (Mulins, Vrin, Tujetsch)
3. *canign*, *canin* (Surmir, Vignogn, Breil etc.)
4. *chìnchel* (Foppa, Lumnezia)
5. *chinghel*, *chingli* (Grischun central, Surselva)
6. *canìnchel*

Quella surabundanza da fuormas e tips da plaid paleisa a nus il suandont. Il «cunegl», sco animal da casa silmeins, ei vegnius importaus relativamein tard, adina puspei, e quei sin differentas vias. In sguard egl Atlas linguistic Italia-Svizra muossa quei cun evidenza. Aschibein il tip *cunil*, *cunili* (enstagl da *cunegl*), ch'ins anfla u anflava els Mulins, en Surselva a Tujetsch e Vrin, sco era il tip *canin*, *canign* (documentaus per Surmir, Surcasti, Breil e Pitasch) ein dera-sai en Lombardia. Ins patratgi a passadis alpins sco la Greina, il Lucmagn, il Set, allas impurtontas fieras vieifer nos cuolms, lu capesch'ins ch'in tal contact ha giu sias consequenzas pil scomi cultural. Forsa san ils pli paucs da nos lecturs che la fuorma *cunili* ha era empruau da penetrar el lungatg da scartira. Egl *Ischi* (8, 49) secatta ina translaziun d'ina novella e leu denter auter il passadi: «En nuegl pigliava el (il buob) *cunilis* giuvens». Ins ei nuotzun surstaus d'eruir el translater in vischin lumnezian, cudischius cul lungatg da Vrin, monsignur uestg Caminada permier.

Ils vocabularis confirmeschan per la Surselva in auter aspect dallas fuormas foneticas. Otto Carisch - el ei carschius si per part a Duin - nota en siu vocabulari per la Surselva la fuorma *canin* (sco a Vignogn). Pader Giovanni da Rieti propona en sia grammatica (1904) il tierm *canin*. Danunder ha el quel? Giovanni da Rieti ha pastorau da 1902-1905 a Cumbel. Igl ei pia da presumar ch'el ha recaltgau l'expressiun el liug sez ni en siu contuorn.

P. Baseli Carigiet, che ha ediu da sia vart in vocabulari sursilvan-tudestg cun ferma tempra cadiana, sa apparentamein nuot dil lumnezian *canin*. Per quei fuorma el cun siu bien sentiment pil lungatg il plaid *cugnell*, plural *cugneuls*. El parta dil tschep *cun-* e fuorma quel sco igl enconuschent *cagniel* (plural *cagneuls*) 'il pign dil tgaun'.

Pér Cahannes e Vieli introduceschan *cunegl* el lungatg da scartira. Igl emprem mussament persunter ei d'anflar el «Miu cudisch da IV. classa, 1932, 61»: «...la muntaniala ei pli gronda ch'il cunegl» (scol. A. Derungs). Per evitar l'expressiun tudestga, mo bein era per anflar in tierm cumineivel romontsch, han els dau la preferenza al plaid la-

din u dil Grischun central. Quei exempel dat ina interessanta lecziun. Il cavazzin dil lungatg da scartira, *cunegl* en Surselva, quei vegn ins a conceder, zuppenta a nus la veta per propi dil lungatg. L'incumbensa dil Dicziunari eisi da svelar quei pulsar dil lungatg en ses detagls. Mo cun quei eis ei aunc per dabia buc a fin.

III

Co stat ei numnadamein cun *cunigl* en l'Engiadina. Ei quei in plaid autentic romontsch, carschius e sesviluppau sin nies agentschespet, ni eis el cun igl animal ensem in import dil talian. Dil pugn da vesta dil svilup organic dils suns savess *cunigl* derivar en directa lingia dil latin CUNICULUS. En quei cass stuess ins supponer ch'il cunegl hagi existiu en nossas regiuns antruras era sco selvaschina, sco animal selvadi. Quei ei tuttavia buca nunprobabel. Il historiograf Duri Champel (Topografia 75) scriva denter auter: «Diese Tiere kommen auch in Rätien an einigen Orten, nicht überall, in hervorragend grosser Zahl vor, und dort werden sie, wie in deutscher Sprache *Künigle* so in der rätischen *cunigls* geheissen, nach den Gängen (*cuniculi*), die sie unter dem Boden ziehen». Il Cudisch da nums retic, ils nums locals, para da confirmar en sia maniera l'observaziun da Champel. Quel noda per Claustra (Purtenza) il num local «Chüngellochwald», igl uaul cun la cavorgia dils cunegls.

Historia culturala dil cunegl. Quella sa era esser pli recenta e buca meins interessanta. Per nusauters che stein di per di avon vanauns tgiemblas tuna ei tut curios d'endriescher dil material dil Dicziunari ch'ins propagava cun patos patriotic duront la davosa uiara la tratga da cunegls en l'Engiadina Aulta, oz danovamein la cucagna dil forestier ed il pursepen surabundont dil dumiesti ed indigen. Ei tuna bu namein sco sin la buora da cumin: «Scha nus pensain a la provisiun da nos pajais cun genres nudritivs e scha nus dschain: «charn da cunigl dess dvantar nudritüra populara», schi ans mettain nus la dumanda: nu dess e pudess l'allevaziun da cunigls as metter illa lingia da defaisa economica da nos pajais? Eu craj da stuvair respunder quaista dumanda cun ün persvas schì! Scha nus eschan Svizzers schi vulain nus, eir in quaist regard, ans metter a disposiziun a nossa patria... Nus vulain ans muossar ferm, degns descendents da noss babuns, chi mai nu cedettan in greivas uras. Nossa devisa «cun curaschi e perseveranza» inavant sto avoir valur sco her, uschè hoz e daman».

Ella scatlera dil Dicziunari: Arcun e tshurvi romontsch e liug da scopertas e sentupadas

IV

Suenter quei toc da bravura lein nus puspei returnar tier Champel. El fa valer plinavon ch'il *cunegl* hagi survegniu siu num dils *vaus* u *staups* ch'el fetschi el terren. Quella remarca lubescha a nus da far la punt ad ina nova investa el lungatg.

Il latin CUNICULUS munta buca mo igl «animal quoddam lepori simile», igl animal semegliants alla lieur. Fetg derasada ei gia el latin la muntada «caverna, foramen», ton sco «tauna, ruosna, turera, tumbin, vau sutterran».

Considerond la tempra arcaica (veglia) dil romontsch, essan nus buca surpri d'anflar resuns era da quella significaziun latina en tiara romontscha. Sco appellativ, v.d. sco plaid duvraus aunc oz el lungatg da mintgadi, eis el da casa en l'Engiadina sco «cunigl» ed el Grischun central (Schons e Muntogna) sco «cunegl». Las muntadas ein las suandontas:

1. a) *Vau* (sutterran, curclau) per menar naven auas; en nuegl per trer ora puschina (Engiadina)
b) *Traversa* en vias da funs e da cuolm cul medem intent
2. *Ruosna dil tèt* (en Surselva 'la rusa'), il canal (vau) dil latg.

Ils nums locals resistan, sco ins sa, il pli ditg al miers dil temps. Quei vala era per *cunegl* en la muntada da «vau sutterran». El ei semantenus era en Surselva en nums locals sco *Cunel* (uclaun spariu a Mustér), *Carnil* u *Canil* en Val s. Pieder.

Ins savess ussa examinar il lungatg dil pugn da vesta sinonimic anora, v.d. plaids da different origin, mo da medema u semeglianta muntada, ed ins fruntass lu sin bialas parallelas. Il cundrez che vegn numnaus en Schons *cunegl*, il lenn u ils lenns da traversa en vias da cuolm, secloma en Surselva: *splagher*, *spilger*, *spiger*. Quella espressiun parta accurat dalla medema idea sco *cunegl*. *Spilger* ei ina derivaziun sin -èr dil latin *spelunca* che significhescha en emprema lingua «tauna, grotta», pia era ina specia da vau. Dil temps ch'ils lungatgs neolatins ein sesviluppai sto haver existiu ina varianta latina *speluca* (enstagl da *spelunca*). Da questa derivan nums locals sco *Spligia*, forsa *Spliet* (Peiden), *Splecs* (Trun) e lu sco detg nies «splagher».

V

En l'introducziun al Dicziunari Romontsch Grischun scriva monsignur uestg C a m i n a d a : «Gia en in vocabulari scursaniu pulsescha in ton dall'olma comunabla d'ina populaziun; mo nies Dicziunari presenta lavur aunc pli vasta e pli profunda... Negligir quei studi fuss ton sco dad esser tschocs... Igl origin, la naschientscha, svi-

luppaziun, veta e mort dils singuls plaids, lur variaziuns dattan glisch alla historia culturala dil pievel e lain capir las atgnadads naziunalas, las qualas ein nos scazis e nossa luschezia ed uneschan ils Romontschs malgrad las differenzas dialectalas».

Ein nossas pèr paginas buc ina cumprova eloquenta persunter? Ed eis ella buca biala la missiun dil sribent romontsch da defender, illustrar e recrear adina danovamein la veta misteriusa dil vierv artau?

